

GYÖNGYÖSI ISTVÁN MŰFORDÍTÁSAI.

Közli dr. NAGY SÁNDOR.¹⁾

A jó öreg Dugonics, Gyöngyösi lelkes tanítványa és műveinek gondos kiadója, jóhiszeműleg állítja, hogy az általa közrebocsátott két kötet a költőnek minden munkáit magában foglalja.²⁾ Azonban már Toldy megjegyezte, hogy e kiadás épen nem mondható teljesnek: *Cupidót* tetemesen meggyűrűbálva adja, *Daedalus templomát* pedig, minthogy Dugonics ezt nem tartotta Gyöngyösi művének, teljesen mellőzi; — s épen e körülmény indította őt — addig is, míg teljest adhatna — Gyöngyösi válogatott munkáinak kiadására.³⁾

A nélkül, hogy Toldynak *Daedalus templomára* vonatkozó véleményét magamévá akarnám tenni s Dugonicsot ennek mellőzéseért legkevésbé is hibáztatnám, egyszerűen csak constatálom azt, hogy Gyöngyösinek mainap sincs teljes kiadása, sőt művei sem ismeretesek egytől-egyig. Az újabb kutatások és fölfedezések újakkal szaporították az ő közkézen forgó műveinek számát s új irányokkal gazdagították költői munkásságát Toldy válogatott kiadása óta is.

Alig néhány hete, hogy épen ezen szakfolyóirat egy mind-eddig fel nem ismert költeményét hozta napfényre⁴⁾ — s ime a véletlen még újabbakat vet felszínre, mintha a sors szeszélye maga is közre akarna működni, hogy közkedveltségű epikusunk költői munkásságát valahára már minden oldalról megismerhessük.

¹⁾ Derék barátunk utolsó hátrahagyott dolgozata, melyet Gyulai Pál a M. T. Akadémiának bemutatott. Ismeretes dolog, hogy már Gyulai kétségbe vonta, hogy e fordítások Gyöngyösi művei. Irodalomtörténeti szempontból azonban minden esetre igen érdekesek. Szerk.

²⁾ *Gyöngyösi István költeményes maradványai*, melyeket egybeszedett... *Dugonics András*, kir. oktató. Két darab. Pozsonyban és Pesten. 1796. Elő-intés.

³⁾ *Gyöngyösi István válogatott munkái*. 2 kötet. (A magyar nemzet classicus írói. IV. folyam. 3—4. sz.) Pest. 1864. — Lásd: *Toldy F., A magyar költészet története a legrégibb időktől Kisfaludy Sándorig*. Második, javított kiadás egy kötetben. Pest. 1867. 293—294. l.

⁴⁾ *Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról*. Irta Gyöngyösi István. *Egyet. Philologiai Közöny* VIII. évf. 1884. 361. l. Ugyanezen címmel megjelent önállóan is az «*Olcsó Könyvtár*»-ban. (181. sz.)

Az amott közrebocsátott mű, akár tartalmi, akár formai szépségeit tekintsük, kiváló figyelmet érdemel ugyan s napfényre jötte kétségkívül nyereségnek veendő; mindazonáltal e költemény Gyöngyösi műveinek csak számát szaporítja s legfőlebb politikai meggyőződésére vet új világot: de — a mi irodalomtörténeti szempontból legfontosabb lenne — költői egyéniségének rajzához új vonásokat s érdemeinek koszorújához új leveleket nem szolgáltat. Ellenben az a három költemény, melyeket ezuttal bemutatni s Gyöngyösi ismeretes műveinek sorába beiktatni szándékozom, — bár tisztán műbecs tekintetében ezt sem múlja felül, — kétségkívül nagyobb irodalomtörténeti érdekekkel bír, mert Gyöngyösi költészetének eddig nem is sejtett irányáról lebbenti föl a fátyolt.¹⁾

Mindeddig ugyanis Gyöngyösinek csak önálló, eredeti műveiről volt tudomásunk, mert hiszen az *«Ujéletre hozott Charichia»* is megérdemli, hogy az ő sajátjának tekintsük; legfőlebb Arany látszik sejteni annyit, hogy költői jellemének alakulására Ovidius gyakorolt hatást²⁾; a kezünk alatt lévő költemények nemcsak e sejtelem alapos voltát igazolják, hanem bemutatják Gyöngyösit mint műfordítót, mint Ovidius fordítóját, s egyuttal megjelölik azon forrást is, melyből ébredező geniusa első táplálékát meritette. E költemények becse tehát nem pusztán æsthetikai értékekben, hanem sokkal inkább irodalomtörténeti jelentőségekben határozódik.

Gyöngyösi költészetének ezen föl nem ismert termékeit a M. Nemz. Múzeum kézirtárában, egy ivrétű colligatumban találtam, mely jelenleg *«Collectio fragmentorum poeticorum»* címet visel s egyebek közt Zrinyi összes verses munkáit is magában foglalja. A három költemény külön füzetbe foglalva, negyven ivrétű lapot (a codex 315—344 l.) tölt be, melyeken a szövegen kívül egy betűnyi följegyzés sem található; minthogy pedig a codex többi lapjain sem fordul elő semmi ilyen jegyzet, a másoló (s esetleg a tulajdonos) neve ismeretlen marad előttünk; de lett légyen bárki is, annyi kétségtelen, hogy a költőnek kortársa lehetett s gondos, gyakorlott

¹⁾ Ezen ismertetés elkészülte után jelent meg ugyancsak az Egyet. Philol. Közlöny 1884. évi folyamában 803. l. egy kis cikk *Marusák Páltól, «Egy újabb adat Gyöngyösi István munkásságához»* címmel. Ha Marusák úr nem téved, el kell fogadnunk, hogy költőnk fordítgatott latinból későbbi éveiben is. Vajjon fenmaradtak-e fordításai? s fognak-e valaha napfényre kerülni?!

²⁾ Arany János *Prósai dolgozatai*. Budapest, 1879. 272. l.

másoló volt. Hasonlóképen ismeretlen marad előttünk az a példány is, melyről e másolatot vette; de figyelembe véve azt, hogy olyan ferdtések, a minők a többszörös másolások révén szoktak becsúszni a szövegbe, nála sehol nem fordulnak elő, — nem lehetetlen, hogy épen magát az eredeti kéziratot használta. Még csak azt jegyzem meg, hogy e codex a M. Nemz. Múzeum kéziratárának törzséhez tartozik; az alapító gyűjteményéből került s mint ilyen fel van véve a Széchenyi országos könyvtár kézíratainak jegyzékébe is,*) mégis a kutatók figyelmét mindeddig kikerülte.

I.

A három költemény egy ugyanazon genreből való: mindnyájan egy ma már elfeledett műfajhoz, a heroidák fajához tartoznak s mindnyájan Ovidiusból vannak fordítva. Az elsőt *Paris*, a trójai kalandor királyfi írja *Helénának*, a másodikban ez adja válaszát a csábítónak, a harmadikat a hű *Penelope* küldi ismeretlen tengereken bolygó férje, *Ulysses* után. A három heroida egyezik egymással külalak tekintetében is; négyrimű Sándor-versekben vannak fordítva, könnyen folyó sorokban, jó csengésű rímekkel; a nyelv és verselés, hang és szellem tekintetében is annyira egyformák, hogy közös eredetükhöz a kétségnek csak árnyéka sem férhet.

Paris és *Helena* levelei Ovidius kiválóbb heroidái közé számíthatnak, bár ifjúsági olvasmányokul épen nem ajánlhatók. *Paris* és *Helena* bűnös szerelmi viszonya már magában véve is sérti az erkölcsi érzést, ha szinte nem feledjük is, hogy a csábítót nem sokára utólérte a nemesis. De Ovid művében még sokkal több olyast talál az olvasó, a mi a romlatlan lélekben mély erkölcsi felháborodást szül. Az elfajúlt római társadalom léha szelleme s — a mi ebből nyerte táplálékát — Ovid ledér műzsájának érzéki frivol iránya oly leplezetlenül nyilatkozik e két heroidában, mint a többiekben sehol sem. *Paris* szenvedélytől lángoló levele nem egyéb, mint az érzéki vágy bűnre csábító szózata; soraiiban az izzó szenvedély ékesszólása, a rábeszélés csalárd logicája s a csábítás összes fegyvertára ki van merítve, s a kéjszomjas vágytól a zsarnok szenvedélyig, az esdekléstől a fenyegetésig érintve van minden húr. Viszont *Helena* válaszában a tisztátalan vágyak küzdenek — nem

*) *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchenyiano-Regnicolaris*. Sopronii, 1815. Tom. I. pag. 590.

az erkölcsi érzéssel, mert ilyesminek csak pillanatnyi megvillanását látjuk e nőben, hanem küzdenek látszólagos akadályokkal, külső illedelmi tekintetekkel, melyeknek omladozó gátjait már-már átszakítja a háborgó vér hullámverése. A küzdelem csak látszólagos, mert minden mondasból kiérzik a sovár kéjvágy s minden ellenvetésből kihallik a szenvedély ellentmondó, csáfoló szózata. Valóban az a bűnös szerelmi láng, mely miatt — a monda szerint — Trója elhamvadt s egy egész néptörzs kipusztult, e két levélből a maga kárhuzatos fektelenségében csap ki.

A vétkes szerelem e kettős rajzával kedves ellentétet képez a hű Penelope levele. A házastársi hűség magasztos példányképe, ki harcza távozott férjét már két évtizeden át várja, halk esdő sóhajt küld utána, kiöntve benne a szerető szív marczangoló gyötrelmeit, vívódó kétségeit és végső elszántságát. Fájdalma tiszta és mély, mint a szerelem, melyből származott; búja csendes és méltóságos, mint az antik szobrok komoly fönsége; s panasza a maga nemes őszinteségével és szilárd elszántságával mélyen megható.

Bizvást föltehetjük, hogy ámbár műérték tekintetében mind a három heroida egy szintvonalon áll, a hanyatló római erkölcsök korában a két előbbi sokkal jobban tetszett. A császári Róma ledér népe kéjes kedvteléssel olvasgatta Paris és Helena érzékesiklandozó sorait, míg Penelope szent fájdalma vajmi kevés olvasó szívében talált visszhangra. Nem merném állítani, hogy a következő korban, a keresztyén világban is hasonló ízlés uralkodott volna e tárgyban; annyi azonban tény, hogy Penelope levele magyar fordításban először csak Dayka költeményei közt jelent meg,¹⁾ a míg Paris és Helena levelét igen korán átültették a mi irodalmunkba is.

XVI. századbéli epicánk egyik homályba veszett művelője, kit Toldy — megfelelőbb név hiányában — *lévai névtelennek* keresztelt el, Paris és Helena historiáját korához méltó száraz poemában megénekelvén,²⁾ jónak látta Ovid e két heroidáját közbeszúrni. A mű részarányossága e beékelés következtében teljesen megromlott ugyan, de szerzőnk ezt, ha talán észrevette is, hibának bizo-

¹⁾ *Ujhelyi Dayka Gábor versei.* Öszveszedte s kiadja Kazincsy Ferencz. Pest, 1814. 47—53. l.

²⁾ *Historia continens verissimam excidii Trojani caussam etc.* 1576, Colosvarat. 4-r. 24 sztan lev.

nyára nem tartotta. Költői irodalmunk azonban sem az egész művel, sem a heroidák fordításával sokat nem nyert. A jámbor névtelen, kinek Paris és Helena története — a mint látszik — első s utolsó kísérlete a költészet terén, kortársai legnagyobb részénél nem rosszabb verselő ugyan, helylyel-közzel még ügyesen is ír; de arra, hogy Ovidiust fordítsa, bizony legkevésbé volt alkalmas. Ő maga szerény, korlátolt tehetségű jámbor verselő, minőt a hitújítás százada oly nagy számmal szült nálunk; művét alantjáró phantasia, sivár józan felfogás jellemzi, szerkezetnek, alakításnak nyomait sem találjuk benne.

Mivé lett ilyen fordító kezében Ovid két szép heroidája, könnyen elképzelhetjük. Mit a római költő valódi classicitással, könnyed bájjal s egy ó-kori világi finom pajzánságával fejez ki, azt a mi névtelenünk darabos nyelven, döcögős sorokban, nehézkes együgyűséggel adja vissza. Amott egyszerű csín, finom ízlés, előkelő dévajkodás; itt csupasz szegénység, ügyetlen modor s hiábavaló erőlködés. Az egész fordítás — mindent összevéve — lelketlen másolata a sikerült eredetinek. Hogy mégis Paris és Helena története s benne Ovid e két heroidája még a XVI. század folyamán második kiadást is ért,*) azt bizonyára nem a kidolgozás szépségeinek, mert ilyenekkel épen nem ékeskedik, hanem tárgya kedvelt voltának kell tulajdonítanunk.

Sokkal sikerültebb ennél s az eredetihez sokkal közelebb jár a kezünk alatt levő három fordítás, melyek — a mint első tekintetre kitetszik, — a XVII. század első felében készültek, de a különbség, mely köztük s amaz első kísérlet között úgy verselés, mint költői szólam tekintetében észlelhető, két századdal fölérő haladásról tesz bizonyosságot.

Nem lehet ugyan állítani, mintha hűség, jellemzetesség dolgában e három levél felülmúlná a XVI. századbeli fordítást, mert ez egyben körülbelül ugyanazon fokon állanak. A második fordító annyira nem ragaszkodik az előtte fekvő eredetihez, hogy legtöbbször csak az eszmét, gondolatot veszi át belőle s maga szab reá köntözt hazai kelméből, hazai viselet szerint, néha meg épen saját gondolatait csempészi be. Egy-egy eszmét körülményesebben kifejti, egy-egy részletet gondosabban kiszínez; néha saját reflexióit szövö be a

*) *Paris, Es Görög Ilona Historiaia* stb. (Kolozsvár) 1597. 3-r. 20 szíltan lev.

helyzet megvilágítására, máskor szinte akaratlanul is elragadja a pillanat hangulata, lyrai ömlengésbe csap át, áradozik tartózkodás nélkül s csak ha már kiöntötte mindazt, a mi szívét nyomta, tér ismét vissza az eredetire. Az ilyen közbeszúrt lyrai természetű helyek, bár nem mindig sikerül a költőnek beolvasztani őket az egészbe, hangulatot tudnak kelteni s nem csekély mértékben emelik a mű becsét. Ilyen idegen pótlékokkal gyarapodva, a fordítás majd még egyszer oly hosszúra nyúlik, mint az eredeti. Egyébiránt a kellemesen folyó Sándor-versek már magokban is szabad tért engednek az áradozásnak s a distichonok classicus tömörségéhez viszonyítva, könnyen terjengő előadásra csábítják a költőt.

De hiányoznak a kezünk alatt levő fordításokban a belső hűség feltételei is. A mai aetheticai elmélet igen helyesen megköveteli, a mit irodalmunkban Kazinczy sürgetett először, hogy t. i. a műfordítás az eredetinek ne csak tartalmát, pusztá anyagi részét, hanem legbelsőbb lényegét, szellemét is lehetőleg hiven visszatükrözze, hogy az előadott tartalom úgy az író egyéniségét, mint nemzetének faji jellegét világosan feltüntesse. A mi fordítónk e szabálylyal egyáltalán nem törődött. A mint az említett lyrai jellemű közbeszúrások is mutatják, ő belehelyezkedett a szerző álláspontjába s úgy szól, mintha csakugyan ő volna a szerző; az idegen tartalmat beviszi saját egyéniségébe s áthasonítja annyira, hogy valóban hajlandók lennénk sajátjának, eredeti szerzeményének tekinteni. Nem a római császárság kezdő éveiből száll felénk az ének, hanem a fordító korából, a XVII. századból; s nem Ovid pajzán lantjáról hangzik, hanem a magyar dalnok ajkairól, ki a sybarita lelkületű római költővel legfőlebb csak érzékiek irányánál fogva nevezhető rokonnak, egyébként minden ízében magyar s fajanak és egyéniségének bélyegét nyomja alkotásaira. Fölfogása, eszejárása s egész előadása oly határozott faji és egyedi sajátságokat tüntet föl, minőket rendszerint csak eredeti művekben s csak határozott egyéni jellemmel bíró költőknél találunk.

Ezen éles egyéni vonások biztos útmutatókúl szolgálnak a névtelenség leple alá rejtőzött költő földerítésében s oly pontosan előnkbe rajzolják a költő alakját, hogy már is bizvást megnevezhetnők; de nem szabad figyelmen kívül hagynunk a dolog másik oldalát, a kezünk alatt levő költemények nyelvi és technikai sajátságait sem, mert költőnk egyénisége épen ez oldalról tárul fel előttünk a legszebben. Ereje leginkább e téren nyilvánul; ügyes-

sége itt egész a virtuozitásig emelkedik. Dictiója magasan föntjáró, választékos, néha talán keresett, de mindig elbájoló, szinte ragyog a fölhalmozott képektől s korához viszonyítva, roppant haladásról tesz bizonyosságot. Eredeti kifejezésekben, új fordulatokban rendkívül gazdag, s magyaros minden ízében, szinte a népiesig. Népies szólásmódokat, magyaros mondásokat úgyszólván minden lépten nyomon találunk benne, s bár ezek megválasztásában a költő nem mindig tanúsít elég finom ízlést, mindenik igen jellemző s nagyban emeli az előadás erejét. Ime a legkiválóbbak :

Ezt hallván, gondolom *imelyesj a béled,*

De ha már én *törni akarnék fazekat* (= ha megakarnám szegni húségemet.)

Szünj meg azért engem *ékes szóddal kenni.*

Talám jobb lesz *botot vetni menésében.*

Te is ha *haragra gerjed benned a nyál,*

Asztalnál *fejemhez hányszor röpül a tál.*

Meg is cselekszi azt, *ráhajtja a jó szesz.*

Sigæumnak partja *tengertől elvása.*

De én is *részt vettem a bántzai vámban* *) stb. stb.

Gyakran új fordulatokkal teszi érdekessé előadását; s hogy a megszokottat, a köznapiast kerülje, kész a mesterkedésre is; nem egyszer vesz magának olyan szabadságot, a milyen csak valódi költőket, valódi nyelvművészeket illet meg; merészel újítani s finom nyelvérzéke megóvjja a túlzástól. Ujításai nem egyes szók alkotásában állanak, mert e részben legfőlebb annyit tesz, hogy egyiket-másikat különös értelem jelölésére, valamely különös árnyalat kifejezésére foglalja le: pl. *tettetni* = képzelni, feltenni stb., vagy azt a szokatlan dolgot cselekszi, hogy a tö és rag közé illeszkedő hangzó kiugrasztása által e vagy ama szót összébb rántja; a mint épen szüksége van rá: pl. *népesb, sértné, pazarlja, tédet* (= tiédet); olykor egy egész szótagot ugraszt ki; pl. *fémet* = fejemet; *feltedd* = feltettedd; *meszzül* = messzifül; *távul* = távolrul; *mutatik* = mutattatik stb. Sokkal több gondot fordít azonban arra, hogy új mondattani alakokat hozzon létre; nem annyira a nyelvet, mint inkább magát az irányt bővíti, gazdagítja új formák-

*) Micsoda különös irodalomtörténeti érdek fűződik e közmondáshoz, más alkalommal már kifejtettem. Lásd: *Egyet. Philologiai Közöny.* 1884. jun. VI f. és U. o. 1886. 603. l.

kal, — a mi tudvalevőleg sokkal masabb fokú tehetséget kíván. És épen abban áll költőnknek, mint nyelvésznek kiváló érdeme, hogy képes e nagy feladatra is. Ő a conventionalis nyelv fonnyadt virágait eldobva, új szólamokat, új kifejezéseket keres, hogy nyelvét új bájakkal ékesítse; letérve az elkoptatott mondattani alakzatok szélesre taposott útjáról, olyan ösvényeken indul, melyeket előtte senki nem járt, s olyan virágokat talál minden lépten-nyomon, minőkkel még eladdig egyik költőnk sem büszkélkedett. Új kifejezéseket, új szólamokat, új viszonyításokat szó előadásába, melyek üde szépségökkel egészen elbájolják az olvasót. Mutatványul álljon itt egy pár:

*Páva módját tartja egyenes lépésed.
Ráró méltóságát követi nézésed.
Pörlőse a szépség szemérmességnek.
Ezzel örökségre híred nevededik.
Bokros kívánságát csakhogy jobban nyesik.
Annyi sok férfiat életből kifejtén.
Emlékezetedhez hogy engem kapcsolnál.
A kívánt dologtul magát elfoglalni.
Mert lány nyájasságunk kemény harcra fakad.*

Ilyenekből egész ornata syntaxist lehetne összeállítani. Ilyenmű újításai valamint inversiói, melyek nem kevésbé jellemzik költőnk előadását, nyelvének új szint, új zamatot adnak. Az inversiók szintén finom nyelvréze mellett tesznek bizonyosságot. Alkalmazásukban ép annyi szabadsággal, mint tapintattal jár el: merész, mint előtte alig valaki, de fonákságokat nem csinál, nyelvünk szelleme ellen nem vét soha. Pl.

*Megbocsáss, kivallom hogy ezt bátorsággal.
Parancsolatjának sőt siess kedvezni.
Második de annak szerelme szívemben.
És megölelhessem csakhogy személyedet.
Látván a fényes nap a mely gonoszságot.
Jupiter fogadott kit pohárnokjának.
S visszatért, ne látná hogy e gonoszságot.
Szemérmetségétől a ki félre nem lép stb. stb.*

Bizvást elhíhetjük, hogy költőnk korántsem szorultságból alkot ilyen szokatlan szórendet, mert hiszen a legtöbb esetben nem is kényszeríti rá a szükség; hanem igenis azért, mert tudja hogy

a költői nyelv szépségeit éppen az ilyen szokatlan alakok emelik leginkább, a melyeket a nyelvész szabálytalanságoknak nevez ugyan, de a magyar költői nyelv szelleme igenis megenged. Véget nem érnek az idézetekben, ha kimerítően akarnám ismertetni költőnk nyelvének sajátosságait, annyit azonban a felsorolt példák-ból is látunk, hogy a nyelvnek nagy mestere.

De nem kisebb a verselésben sem. A négyrímű Sándor-verseket ritka művészzel s erősen csengő rhythmussal használja; sorai zengzetesek, könnyed lejtésűek s rhythmusa olyan magyaros, minőt sem a megelőző kor költőinél, sem rajta innen Vörösmartyig és Aranyig nem találunk. Rímei többnyire két tagúak s bár gyakran csak a ragok és képzők ismétlődéseiből állanak, mindig szépen összecsengenek.

II.

Ha a fentebbi jellemzés számot tarthat arra, hogy — akár csak nagyjából is — hünek neveztessek, földadatom második — fontosabb része, a szerző kilétének földerítése, nem fog nehézségekkel járni; sőt ha a fő jellemvonásokat, melyek a kezünk alatt levő költeményeken észlelhetők, helyesen fölismernem s kellően kiemelnem sikerült — úgy alig van egyéb hátra, mint egyszerűen kimondanom a nevet, megneveznem a férfit, kinek kedvelt alakját a tárgyalt műveken szemlélt vonások oly világosan előnkbe rajzolják, hogy rá nem ismerni szinte lehetetlen. Bátran kimondhatjuk tehát, hogy e műfordítások névtelen szerzője nem más, mint a XVII. század közkedveltségnek örvendő epicusa, *Gyöngyösi István*.

Fölösleges munkát végeznék s jó részben előbbi szavaimat kellene ismételnem, ha ezen állításomat tüzetesen bizonyítgatni akarnám. Mind az, a mit e költemények ismertetése céljából elmondottam, jelen állításom mellett szól. Állítsuk e költeményeket Gyöngyösi kétségtelen művei mellé s hasonlítsuk össze őket a legutolsó vonásokig, illesszünk össze minden aprólékos jegyet, — mindenben Gyöngyösire fogunk ismerni. A közös sajátságok nagy száma, a nagy és kicsiny, lényeges és lényegtelen jegyek egyezése, a szellem és modor azonossága minden irott adatnál nagyobb nyomatékkal bizonyítja, hogy csakugyan Gyöngyösi művével van dolgunk.

A helyett tehát, hogy még több bizonyítékot halmoznék fel, sokkal inkább szükségesnek vélem egyben-másban némi magyará-

zattal szolgál. A ki Gyöngyösi műveit közelebbről ismeri s nem feledte, hogy költőnk gyakran ismétli önmagát s azt, mit egyik művében elmondott, a másikban, hasonló helyzetek rajzánál csaknem szóról-szóra ismét elbadja, — bizonyára megütközik rajta, hogy a kezünk alatt levő műfordításokban ilyen ismétlődések, ilyen azonos helyek nem fordulnak elő; legfőlebb csak egy pár igen-igen halvány reminiscentiát lehet fölfedezni. Helena válaszában olvassuk:

«Sok jó reménységre már *koczká hányatott,*
Többször *vakot* — ritkán *vetett arra hatot.*»

Penelope levelében pedig:

«A halál *koczkája vakot hány* éltére.»

E két helylyel rokon a *Kemény János* következő két helye:

«De Marsnak *koczkáját* midőn tovább *vetjük,*
Hirtelen *vakot* hoz, min szívének csüggesztjük.»

S kevéssel hátrább ismét:

«Elvárom a *sornak* vagy *hatját* vagy *vakját.*»

Azonban e kétes nyomok, különösen mivel általánosan ismert közmondás szolgál alapjokul, ha szinte nem pusztá véletlennek tulajdonítandók is, sokkal csekélyebb jelentőséggel bírnak, hogy sem rájuk építeni lehetne. Bizvást mellőzhetjük tehát őket; hiszen a fölfogás és kidolgozás, a nyelv és verselés — miként láttuk — különben is oly döntő bizonyítékokat szolgáltat, hogy többre épen nincs szükségünk. A dolog azonban magyarázatot kíván.

A reminiscentiák ily mérvű hiánya, bármennyire felőlő is, igen könnyen kimagyarázható. Okozta ezt első sorban a tárgy elűtő jelleme, melynél fogva e költemények Gyöngyösi ismeretes műveinek mindenikétől feltűnően különböznek; okozta másfelől az a szokatlan körülmény, hogy költőnk nem eredetileg írt, hanem egyszerűen csak fordított. E két fontos körülmény azonban még nem magyaráz meg mindent, mert bár a tárgy különbözik is azoktól, melyeket költőnk ismert műveiben feldolgozott, mégis nyújt egy pár hasonló helyzetet; másrészt pedig azon szabad kezű fordítási mód mellett, melyet követ, nem lett volna nehéz némi kis rést találni saját kedvencz eszméinek, szinte szokásossá vált szólamainak becsem-

pészésére. Ha tehát kielégítő magyarázatot akarunk kapni, vizsgálunk kell azt: mikor készülhettek e fordítások.

Gyöngyösi ismeretes művei közt — mint tudjuk, — idő szerint a legelső «*Murányi Vénus*» (megjelent 1664-ben, de készén volt már évekkel előbb); ez azonban korántsem első műve. Ő maga mondja ezt, midőn hozzácsatolt «*Előljáró beszéd*»-ében így szól:

«Múzsám! *Parnaszusból ki régen távoztál,*
Pegasus kútjától messze szakadoztál»

Foglalkozott tehát versírással már jóval azelőtt is, habár talán inkább csak próbaképen; s most e téren szerzett régi gyakorlatára czéloz, midőn folytatva, így inti Múzsáját:

«Ha még valamit tudsz, a mit onnan hoztál,
Láss felvett munkádhoz, ha meg nem változtál.»

Milyen körben, milyen irányban munkálkodott azelőtt? — igen érdekes kérdés; megérdemli, hogy egy feleletet kockáztassak reá.

Az «*Előljáró Beszéd*»-et azon kijelentéssel kezdi költőnk, hogy ám foglalják versekbe mások *Jason, Paris és Heléna, Hercules, Aeneas és Ulysses* történetét, ő nem törődik e tárgyakkal, mert:

«Más én hivatalom, a melyet forgatok,
Kikről mások irtak, azokról hallgatok,
Erős Murány felé elmémmel vágatok,
S annak dolgairól verset koholgotok.»

Én e nyilatkozatot többnek veszem pusztá phrasisnál s azt hiszem, van benne némi rejtett czélzás is, mely bennünket útba igazít. Ugy tetszik, mintha e sorokkal a költő búcsút akarna venni azon körtől, melyben egykor munkálkodott s mostani tárgyára elő akarja készíteni azokat, kik őt eddig másfajta költői művei után ismerték. S ha e sort:

«*Kikről mások irtak, azokról hallgatok*»

betűszerinti értelemben veszem, úgy tetszik, mintha azt akarná költőnk értetni általa: eddig mások után dolgoztam, most ime eredetit adok. E rejtett czélzások azon hiedelemre indítanak, hogy a kezünk alatt levő fordítások a «*Murányi Vénus*» előtti korszakból, Gyöngyösi ifjúkorából származnak, talán épen legelső kísérletei a költészet terén.

E föltevés pusztán magában tekintve is nagyon valószínű. Költőnk — miként közhivataloskodása s költői működése egyaránt tanúsítja, — kellő iskolai oktatásban részesült s a latin nyelv és irodalom mezején nagy jártasságra tett szert. Olvasgatta a classikusokat, s köztök különösen Ovidiust kedvelhette meg, ki vele sok tekintetben rokon szellem volt. Classikus olvasmányok ébreszthették föl benne a szunnyadó geniust s Ovid muzsája csábíthatta az első kísérletre. Nagyon természetes, hogy nem eredeti alkotással tesz próbát, hanem fordítani kezd s a fordítandó darabokat épen kedvenc költője művei közül választja. Valószínűleg minden további cél nélkül, csupán kedvtelésből fordította le a szóban forgó három költeményt, hogy saját erejét vagy tán nyelvünk alkalmas voltát próbára tegye. Munkája sikerével egészben véve meg lehetett elégedve, s ilyen kezdet után bátran folytathatta volna; mégis, mintha kedvét veszítette volna, hosszú időre leteszi a tollat, sem kedvenc költőjének műveiből nem fordít, sem eredetit, önállót nem ír. Avagy talán dolgozgatott maga mulattatására megszakítás nélkül s többi e korszakra eső művei még valamely könyv- vagy levéltár porlepte csomói közt várják a fölfedezőt, — ki tudná megmondani. Annyi bizonyos, hogy a *«Murányi Vénus»*-ban már kész költő áll előttünk, ki nem csak mondja, de meg is bizonyítja, hogy már régebben is áldozott a múzsák oltárán. És ha csakugyan megszakadt is költői munkássága ez első kísérlet után, bizvást feltehetjük, hogy Ovidius kedvenc költője maradt azután is; a hatás tehát, melyet tőle vett, működött folyvást. Mikor aztán nagyokára, más benyomásoktól indítatva, ismét lanthoz nyúl, emez ifjúkori szárnypróbálgatások emléke meglehetősen elhalványodik lelkében; a régi és az új irány közt semmi kapocs nem található; más körbe lép át, más tárgyakon lelkesül s más ihlet szállja meg szellemét; jól tudja ezt ő maga is; hiszen — mint láttuk, — előre kijelenti, hogy másfajta művet szándékozik nyújtani; — mindamellett is a múltat megtagadni nem képes. Azok az érzelmek és eszmék, melyeket első kísérleteiben kifejezett s a phrasisok, melyekkel őket kifejezte, annyira kivesztek emlékezetéből, hogy többé egyik sem jön ajkára; de az az erős hatás, melyet ébredező szelleme Ovidiustól vett, érvényesül ez alkalommal s érvényesül minden más alkalommal is. Már Arany észrevette azon vonásokat, melyek egyenesen Ovidiusra vihetők vissza; s ha valaki közelebbről szemügyre veszi költőnk műveit, egyenkint felismerheti maga is.

As a föltevés tehát, hogy e fordítások költőnk ifjabb éveiből származnak, kimagyarázza egyfelől a reminiscentiák hiányát; másfelől érthetőkké teszi azon ovidiusi tulajdonságokat, melyek Gyöngyösi-nek egész költészetén szembe tűnnek.

Végül, hogy minden fölmerülhető kérdésre megfeleljek, megpróbálom magyarázatát adni annak, miért nem jöttek ki e költemények nyomtatásban s miért hiányzik mellőlök a költő neve? Tudjuk, hogy Gyöngyösi soha sem sietett műveivel a közönség elé, mindenik költemény éveken át hevert nála kéziratban s csak többszörös átdolgozás után került — nem nyomdába, hanem szűkebb körű közönség elé — másolatban. Ő maga csak egyetlenegy művét, a *„Murányi Venus”*-t adta ki jóval elkészülte után; a többiek egytől-egyig mások gondjai alatt láttak napvilágot. Ha már eredeti s tárgyuk miatt is érdekesebb műveit sem siet kinyomatni, csuda-e tehát, hogy ifjúkori kísérleteit, melyek különben is aligha készültek a közönség számára, teljesen mellőzi? Nagyon valószínű, hogy mégha teljes kiadást is rendez vala műveiből, azok sorába e három heroidát akkor sem veszi fel, épen mert annyira elűtnek amazoktól. Közelebbi ismerősei, tisztelői, barátai, a kik előtt titokban tartani bajos lett volna, még akkor mindjárt lemásolták s a maguk szűkebb körében el is terjesztették mindhármát. Ők magok jól ismervén a szerzőt, talán nem is jegyezték nevét a művek alá, vagy ha tették is ezt, a többi másolók könnyen mellőzhették; így történt aztán hogy az említett gyűjteménybe is névtelenül vétettek fel, mindjárt Zrínyi művei után. A ki megkedvelte őket, teljes gyönyörűségét találhatta bennök, ha nem tudta is a költő nevét.

Két százada múlt, hogy e költemények elfeledve heverték a letűnt idők porlepte emlékei között, mint földbe ásott kincsei költői irodalmunknak. Nagyon ideje, hogy kiemeljük a porból s beállítsuk oda, hol méltó helyök van. Ha nem lesznek is műbecs szerint első a sorban, mint ama korbéli költészetünk tisztas emlékei s mint a népszerű költő művei kétségkívül megérdemelnek annyit, hogy irodalmunkra nyereségnek tartsuk.

(Folytatása következik.)